

Dynamické systémy v díle Jana Kořenského: Poznámky k řešení jedné hypotézy

Original Study

Lukáš Zámečník
Filozofická fakulta Univerzity Palackého v Olomouci, Česká republika
lukas.zamecnik@upol.cz

Received: 22. 2. 2024; Accepted: 17. 4. 2024

Dynamical Systems in the Work of Jan Kořenský: Notes on the Solution of One of His Hypotheses

Abstract: In the linguistic work of Jan Kořenský we find methodological inspiration from the theory of dynamical systems. The aim of this paper is to trace this inspiration in Kořenský's key texts and to relate this conceptual borrowing to the time-specific (in the Czech environment, especially in the 1990s) interdisciplinary links between the humanities and the natural sciences. The text recalls Kořenský's hypothesis about the relationship between order and chaos and the transformation of this central conceptual pair in the course of the development of the sciences at the turn of the 20th and 21st centuries. (přeloženo pomocí DeepL)

Key Words: Jan Kořenský, theory of dynamical systems, conceptual borrowing, order, chaos

Abstrakt: V lingvistickém díle Jana Kořenského nacházíme metodologickou inspiraci teorií dynamických systémů. Cílem příspěvku je tuto inspiraci sledovat v klíčových Kořenského textech a vztáhnout tuto konceptuální výpůjčku k dobově specifickým (v českém prostředí především 90. léta 20. století) interdisciplinárním vazbám humanitních a přírodních věd. V textu je připomenuta Kořenského hypotéza o vztahu řádu a chaosu a proměně této centrální pojmové dvojice v průběhu vývoje věd na přelomu 20. a 21. století.

Klíčová slova: Jan Kořenský, teorie dynamických systémů, pojmová výpůjčka, řád, chaos

Potřeba geometrizující kompozice, již můžeme vystopovat ve světové literatuře počínaje Mallarméem, je založena na opozici řád-chaos, základu současné vědy. Univerzum se rozpadá do oblaku tepla či nenávratně padá do víru entropie, ale uvnitř tohoto nevrátelného procesu mohou existovat oblasti řádu, oblasti bytí, které tíhnou ke tvaru, privilegované body, z nichž jakoby vystupuje obraz, perspektiva. Literární dílo je jednou z těchto malých oblastí, ve které jsou krystalizuje do tvaru, dostává smysl, ne pevný, ne definitivní, ne zkamenělý v nehybnosti minerálu, ale živoucí jako organismus.

Italo Calvino, *Americké přednášky, Přesnost* (1988, česky 1999, 102, překlad M. M. Jilský)

V úvodním citátu z Calvinovy přednášky *Přesnost* můžeme vnímat intimní kombinaci vědy a literatury. Na to jsme ostatně u Calvina zvyklí. Velmi podobným způsobem na nás mohou působit některé texty profesora Jana Kořenského. A musí být podotknuto, že tím následující úvahy získávají punc osobitého vzpomínání na intelektuální dobrodružství, které mi profesor Kořenský a jeho texty poskytnuly. Calvino píše o důležitosti vědeckého

kontrastu řádu a neřádu, o nevratném růstu entropie, o řádu uchovávacím se tomu navzdory. A zrcadlí to v literární tvorbě, v níž „krytalizuje forma“ a vzniká význam – nestálý, neukotvený, podobný živému. Klíčové konceptuální výpůjčky Jana Kořenského se nám v Calvinově textu nabízejí jako na dlani.

Ještě jinak řečeno, dynamický systém ukazuje Calvino jako koncept napnutelný nad celou přírodou i přirozeností (proto má také tak rád Lucretia). A to je jádro, v němž se setkává s Janem Kořenským, který vědecké konceptuální výpůjčky teorie dynamických systémů vtaňuje do hájemství sociálních a humanitních věd, především lingvistiky a teorie komunikace. Zprávu nám o tom zanechal Jan Kořenský v několika krátkých statích publikovaných v období od poloviny 90. let minulého století do poloviny 10. let 21. století.

Mezi těmito texty bych rád upozornil především na studii *Chaos řeči a řád jazyka?* poprvé publikovanou ve sborníku *Chaos, věda a filosofie* v roce 1999 (edice J. Noska), následně ji také nalezneme v Kořenského výboru textů *Člověk – řeč – poznání* (Kořenský 2004, 57-64). Jedná o první text profesora Kořenského, který jsem před více než 23 lety poprvé četl, v době studií, kdy jsem se zabýval teorií dynamických systémů, tehdy módně označovanou jako „teorie chaosu“. Asi dva roky poté, jsem díky spolužákovi a nyní kolegovi Danu Faltýnkovi zjistil, že Jan Kořenský, autor toho náročného a současně podmanivého textu, působí jako profesor na Katedře bohemistiky Univerzity Palackého.

Jsem vděčný za roky, kdy jsem měl možnost zažít působení pana profesora Kořenského nejintenzivněji, když jsem začal mít tu čest pracovat na Katedře obecné lingvistiky, kterou založil. Mohl jsem objevovat další Kořenského texty, které byly inspirovány proměnami přírodních věd, především chemie a fyziky a které profesor Kořenský logicky spojoval s působením kybernetiky a obecné teorie systémů (jeho oblíbeného Ludwiga von Bertalanffyho). Nejintenzivněji jsem měl možnost texty Jana Kořenského studovat v polovině 10. let, kdy připravoval svou poslední souhrnnou monografii *Proměny myšlení o řeči na rozhraní tisíciletí* (Kořenský 2014).

Jako poslední dodatek v úvodu budiž poznamenáno, že podklady tohoto příspěvku pochází již z roku 2017, kdy při příležitosti 80. narozenin Jana Kořenského pořádala Petra Vaculíková, Kořenského žačka, na Katedře obecné lingvistiky, lingvistickou konferenci na jeho počest. Text příspěvku *Dynamické systémy v díle Jana Kořenského*, který jsem měl tehdy milou možnost přednést byl následně přepracován a znovu přednesen v roce 2023, při vzpomínkové konferenci, pořádané pod záštitou Katedry obecné lingvistiky, věnované Kořenského odkazu (v angličtině pod názvem *Dynamical Systems in the Work of Jan Kořenský*).

...

Pokud bychom chtěli uvažovat o významu dynamických systémů v díle Jana Kořenského pouze v rovině jeho zájmu o výzkum obecných proměn metodologií sociálních a humanitních věd (pod vlivem věd přírodních), pomínuli bychom jeho systematický zájem o tvorbu

procedurálních a emergentních gramatik. Vhled do tohoto tématu přináší souhrnná stať *Procesuální gramatika v kontextu současných tendencí lingvistického myšlení* (Kořenský 2003, 1-7). Nejsem lingvista, a proto se nemohu ponořit do detailů tvorby těchto gramatik, nicméně z filosoficko-vědného hlediska je patrné, že Kořenský navrhuje využít teorii dynamických systémů jako základ pro konstrukci procedurálních a emergentních gramatik. Bylo by záslužné, pokud by se některý lingvista ponořil do Kořenského úvah a předložil nám komplexnější obraz, než je nástin filosoficko-vědného rámce, který mohu nabídnout. Bylo by to cenné o to víc, že by se mohlo podařit rozpoznat více Kořenského díla jako součást určitého společného trendu, který se rozvíjel v dané době mezi lingvistickými výzkumníky paralelně na řadě míst v zahraničí (např. Kořenský 1997 reagující na Beaugrande 1994).

Synergetická lingvistika (souhrnně např. Köhler 2005, 2012), respektive její teoretická báze formulovaná v systémově-teoretické lingvistice Reinharda Köhlera a Gabriela Altmanna, je dalším příkladem výzkumu rozvíjeného v dané době v Německu v Bochumi a v Trevíru (např. Altmann 1978; Köhler 1986) už od 70. let 20. století, který se explicitně odvolává na teorii dynamických systémů a s ní spjatých vědních přístupů (synergetika, nerovnovážná termodynamika ad.). Ve stati *Od deskripce k explanaci v procesuálním modelování řeči* (Kořenský 2005, 5-9), který je součástí zmiňované souborné monografie *Proměny myšlení o řeči na rozhraní tisíciletí* (Kořenský 2014), Kořenský dokonce paralelně vyjadřuje (už i v názvu) epistemickou maximu Köhlera a Altmanna. Píše:

„Zbývá vyjádřit se k otázce, kde hledat modelační prostředky procesuálního pojetí řeči. Je to otázka zásadní, přitom otevřená. V této chvíli lze pouze říci, že noetickým prostorem, v němž se bude toto hledání uskutečňovat, je obecná teorie systémů od jejich holistických a bertalanffyovských východisek, přes obecnou teorii informace, až po současné teorie věd o komplexitě včetně poznatků teorií termodynamiky a s nimi spjatých teorií deterministického chaosu.“ (Kořenský 2014 [2005], 184)

A tento apel nacházíme i na jiných místech, například ve významné Kořenského stati *Kam se vlna obrací aneb nikoli anti-Beaugrande* (Kořenský 1997, 165-173):

„Skutečně, především systémové myšlení reprezentované teorií vysoce nerovnovážných termodynamických soustav může – pro někoho stále ještě paradoxně a překvapivě – představovat podněty pro lingvistické teorie. Neboť lidská verbální komunikace v jednotě subjektivních a intersubjektivních předpokladů k ní nepochybně právě takto složitým systémovým jevem je, pokud ovšem nepřijmeme za svou ideu antiracionálních výkladů věci (...).“ (Kořenský 2014 [1997], 31)

V předchozím citátu narážíme na důležité Kořenského téma, do kterého nám dává vstoupit skrze dilema. Tvrdí, že takové systémově-dynamické pojetí komunikace,

kteří rozumí řeči a komunikaci jako komplexnímu systémovému jevu, který je modelovatelný teorií dynamických systémů, stojí v opozici k postmoderním, či přesněji poststrukturalistickým a tedy anti-racionálním interpretacím intersubjektivní komunikace. Třetí citát nám poskytne konkrétnější představu o Kořenského užití konceptuálních výpůjček z teorie dynamických systémů. Jedná se o citát ze stati *Vznikově rozvojové principy, diachronie, synchronie, pružná stabilita* (Kořenský 2008, 53-58):

„Vyjadřovací a sdělovací potřeby činí tedy systém předpokladů řečové činnosti nerovnovázným, z hlediska jeho „symetrické elegance“ narušeným a v tomto smyslu náchylným ke změnám obnovujícím původní princip struktury. V této souvislosti nelze přehlédnout, že tu jsou zřetelné systémově strukturní paralely s pojmovým instrumentáři teoretické fyziky v její „pnewtonovské“ vývojové fázi, jejímž konceptuálním jádrem je pojem deterministického chaosu. Obnovení původní struktury ovšem nikdy není prostá restituce, ale vždy kvalitativně nový funkčně strukturní stav, jenž je při zachování „původní“ funkčně strukturní symetrické i asymetrické kvality novým prvkem dynamického procesu řečové činnosti.“ (Kořenský 2014 [2008], 104)

V uvedeném citátu vidíme výrazný kontrast k dříve zmiňované koncepci anti-racionalistů, poststrukturalistů, kteří si často vypůjčují vědecké termíny – připomeňme třeba Deleuze s Guattarim v jejich knize *Co je filosofie?* (Deleuze, Guattari 2001) – ale jejich původní význam opouštějí a používají je, v tom lepším případě, jako osvěžující metafory, v tom horším případě je zavádějícím způsobem dezinterpretují. Jan Kořenský je používá v jejich konceptuální čistotě, ponechává jejich klíčové obsahové charakteristiky – byť tím na čtenáře přenáší břímě znalosti přírodních věd, toto břímě je však vědomé, záměrné a nutno podotknout, že tento nárok vedl například ke vzniku interdisciplinární Katedry obecné lingvistiky.

Když tedy Kořenský píše o nerovnovázných dynamice řečové činnosti, není to metafora, řeč je chápána jako přírodní proces modelovatelný teorií dynamických systémů. Stejně tak koncepty symetrie prostoru a struktury, principy fyziky 20. století, jsou brány s jejich významovými nároky (být zde samozřejmě chybí jejich matematické vyjádření). A tak fyzikální koncepty, které v citátu nacházíme, přidejme ještě koncept „narušení symetrie“ (symmetry breaking), nejsou náhodně zvolené, ani asociované metafory, ale skutečně metodologické výpůjčky, které mají pomoci znovu konstituovat lingvistiku, ale i další vědy o člověku, na přírodovědném základě.

Za nejdůležitější ovšem pokládám schopnost Jana Kořenského kombinovat funkční a strukturní vysvětlení v kontextu lingvistiky. Domnívám se, že pro něj byla tato dvojice nerozdělitelná. To také ilustruje Kořenského nadstranickost, nespadal do tábora generativistů (v tomto ohledu jako dědiců strukturalismu v jeho matematické podobě), ani do tábora kognitivních a kvantitativních lingvistů. Neobdivoval jednostranně prediktivní úspěšnost rozpoznávaných gramatických struktur, ani

explanační efektivitu jednotlivých rozpoznávaných funkcí zkoumaného komunikačního systému. Věděl, že potřebujeme současně obojí. A tak tento „funkčně-strukturní stav“ pokládám za něco, co chybělo jak zakládajícím osobnostem tradice generativní gramatiky, tak zakladatelům synergetické a systémově-teoretické lingvistiky.

...
Ve zbytku příspěvku bych se rád obrátil k hypotéze, která, domnívám se, zastřešuje Kořenského využívání dynamických systémů. Činím tak proto, že ji je možné sledovat na obecnější, metodologické rovině a má své důležité implikace pro filosofii a historiografii vědy, hodnotící badatelské přístupy 90. let 20. století. Na samotné lingvistické úrovni by bylo třeba provést speciální šetření a prověření této hypotézy, kterého nejsem schopen. Hypotézu formuloval Kořenský v již zmiňovaném textu z roku 1999 (respektive 2004), nazvaném *Chaos řeči a řád jazyka?*

„Budiž vyslovena hypotéza: Interpretace ve smyslu řádu v průběhu reálného dějinného času pohlcuje prostory pro chaos, což takto hypoteticky platí pro to užití výrazů řád a chaos, které bylo výše označeno za opozitní. Dynamizují a otevírají se přitom představy o explicitnosti a formálnosti řádu, liberalizuje se představa o matematicko-logické formálnosti a explicitnosti.“ (Kořenský 2004 [1999], 59)

Na první pohled by se mohlo zdát, že se nejedná o nějak překvapivou hypotézu, spíše o cosi obecného, o vyjádření vztahu v rámci jedné opozice: řádu a chaosu. Možná bychom, nepřihlédli-li bychom ke kontextu, mohli dokonce upozorňovat na vágnost tohoto prohlášení. Pohled se ovšem změní, pokud si uvědomíme, že konceptualizace řádu a chaosu se v době, kterou Jan Kořenský intelektuálně zpracovával fundamentálně proměnila. Proto také upozorňuje na ono „opozitní“, v podstatě „tradiční“, pojetí daného vztahu. Zjednodušeně řečeno, řád jako to, co je vědou uchopitelné a chaos jako to, vědě vzdorující.

Uvědomme si také, že v dané době, pro český kontext typicky v 90. letech, byla v humanitních vědách výrazně dominantní postmoderní představa o ústupu řádu, racionality a s ní i dominance vědy. Když tedy Kořenský píše, že se domnívá, že řád pohlcuje prostory pro chaos – a to zdá se i v hájemitvích humanit – dopouští se něčeho dobově nestandardního. Nakonec i „teorie chaosu“ byla postmodernisty běžně vykládána jako doklad ústupu vědního dogmatismu, strnulosti a jako začátek konce vědy jako „náboženství moderny“.

Právě v případě teorie dynamických systémů je ono „absorbování chaosu řádem“ patrně doslova konceptuálně (a nakonec i terminologicky). Chaos v tomto kontextu je konceptualizován jako nový druh řádu, proto ono několikrát výše citované sousloví „deterministický chaos“. Díky rozvoji teorie dynamických systémů se ukázalo, že i systém popsitelný deterministickými rovnicemi může za specifických podmínek vykazovat chaotické chování. Bylo proto potřeba odlišit tento (deterministický) chaos od šumu, který je stochastického původu. Terminologicky s odvoláním na angličtinu proto nyní běžně odlišujeme

chaos, který je deterministického původu a *noise*, který je stochastického původu. A právě tento *chaos* je v pojetí Jana Kořenského oním novým územím, které bylo dobyto řádem v prostoru „tradičního chaosu“.

Je tak vidět, že se jak „chaos“ tak „řád“ v procesu „absorbování“ samy proměňují. Nový „řád“ sice stále zůstává spjat s determinismem, ale projevy determinismu se vymykají tradičním představám. A nový „chaos“ může nabývat podoby statistického šumu (a ponechme stranou pádnou námitku, že i statistika vládne pravidly a není tedy úplným ne-řádem). „Deterministický chaos“ se vyznačuje ztrátou striktní (podle Kellerta kvantitativní, srov. Kellert 1993, 101) předpověditelnosti, ale přesto určitým druhem kvalitativní předpověditelnosti, vázané na matematické modely, které jej znázorňují (např. Lorenzův atraktor).

Jan Kořenský si je ovšem vědom určitých komplikací spjatých s jeho hypotézou, vyjadřuje je hned vzápětí za formulací hypotézy samotné:

„Ověření této hypotézy je ovšem objektivně obtížné, neboť pravděpodobně nejspolehlivější reprezentant „teorie každého řádu“ – obecná teorie systémů – neposkytuje spolehlivou oporu. Příčinou je patrně skutečnost, že typy a stupně složitosti systémů jsou závislé na jednotlivých speciálněvědních prostředích, představují proto spíše paralelní než bez obtíží homogenizovatelnou soustavu aparátů.“ (Kořenský 2004 [1999], 59)

Zde Jan Kořenský nezapře mu vlastní metodologickou přísnost, protože navzdory tomu, že používané pojmy mohou evokovat ontologickou hloubku a axiologický imperativ, Kořenský zde zůstává veskrze metodologem a otázky ontologie a axiologie ponechává uzávorkovány. I tato znalost nám může usnadnit čtení Kořenského textů, které jsou zatíženy terminologicky, ale skutečně usilují o metodologickou čistotu. Proto vlastně Kořenský vlastní hypotézu v její obecnosti v uvedeném citátu zpochybňuje, i když doplňuje:

„Jestliže se však přesto pracovně o naznačení určité hierarchie stupňů explicitnosti systémového myšlení pokusíme, bude to sloužit právě jen tomu, abychom ukázali (tedy nikoliv dokázali), že výše vyslovená hypotéza má naději na úspěšné ověření.“ (Kořenský 2004 [1999], 59)

V následujícím pak Kořenský sféru obecné platnosti hypotézy opouští a věnuje se (a to v zásadě i v dalších textech ve výše uvedeném časovém rozpětí) jejímu prověřování v rámci dílčích speciálních věd, zejména společenských a humanitních, se zaostřením na lingvistiku a teorii komunikace. A tady také přináší důležitou aplikaci formulované hypotézy. Upozorňuje na to, že pokud se lingvista namísto textu budeme soustřeďovat na dynamický proces komunikace:

„Pak je původní dualita *langue*, kompetence – parole, performance nahrazena nikoli apriorizační redukcí na „pouhou“ komunikaci, ale je naopak nereduktivně monizována. Opět trochu provokativně řečeno, komunikant nejen

produkuje instrumentalisticky parole pomocí *langue*, ale zároveň – v každém okamžiku řeči – parole produkuje *langue* a takto zprostředkovává i komunikanta.“ (Kořenský 2004 [1999], 63)

Zde se nám jasně vrací význam názvu stati – chaos řeči a řád jazyka – vidíme, jak Kořenského hypotéza, založená na nové konceptualizaci řádu v teorii dynamických systémů, přistupuje k centrálním pojmům lingvistiky a nabízí novou podobu lingvistické teorie, dnes bychom snad mohli říct „nového strukturalismu“. Fundamentálním je pak Kořenského koncept „nereduktivního monizování“ (s oporou v dobové filosofii, disponující nereduktivním monismem, nejčastěji nereduktivním fyzikalismem), který umožňuje odstranit věkovitou dualitu *langue* – parole a nahradit ji dynamickou jednotou *langue/parole*.

V jednom souvětí (druhém v posledním citátu) se tak potkává teorie dynamických systémů se základy strukturalismu. Tradiční strukturalistická dualita podle Kořenského zaniká, ve chvíli, kdy připustíme, že i parole produkuje *langue*. Jako by se naznačovalo, že v danou chvíli je „chaos řeči“ chaosem deterministickým, který se stává „řádem jazyka“? Touto otázkou se posunujeme k onomu „provokativně řečeno“ v Kořenského citátu. Nemůžeme totiž vyloučit, že je tato finesa spíše hravou pobídkou čtenáři, která napíná využití konceptuálních výpůjček z teorie dynamických systémů až na samu hranici jejich čistoty.

...

Než se pokusíme zvážit, nakolik byla Kořenského hypotéza v posledních desetiletích potvrzena, nebo naopak vyvrácena, zaměříme se stručně na omezení dopadu teorie dynamických systémů, v kontrastu k nadšenému očekávání, které bylo živeno představou o vzniku nové vědy, navíc v postmoderním ovzduší. Jedná se o tři důležité aspekty: (1) aplikace teorie dynamických systémů zůstává na rovině metodologické, (2) aplikace teorie dynamických systémů byly úspěšné převážně v přírodních vědách, (3) filosofové vědy přinesli dostatek argumentů k tomu, aby se spíše než o revoluci ve vědě, dalo hovořit o kontinuitě vědeckého poznání (opět v přírodní vědě).

K bodům (1) a (2) zde nebudeme připojovat další komentáře, pro čtenáře lze nabídnout k bodu (1) knihu Petera Smithe *Explaining Chaos* (1998) a k bodu dva knihu Stephena Kellerta *Borrowed Knowledge* (2008). Bod (3) je nejlépe ilustrován polemikou Petera Smithe a Stephena Kellerta (*Explaining Chaos versus In the Wake of Chaos*, 1993). Východiskem ale může být už podtitul slavné knihy Jamese Gleicka z 80. let *Chaos: Making New Science* (1986, česky jako *Chaos: vznik nové vědy*, 1996). Skutečně, jakkoliv bylo v popularizacích, které pronikaly i do filosofických reflexí, sugerováno, že „teorie chaosu“ znamená novou vědu, z polemiky Smithe a Kellerta pro filosofy vědy přesvědčivě vyplynulo, že nové poznatky teorie dynamických systémů radikálně nemění newtonovské paradigma, ale rozšiřují ho. Kellert sám se s odstupem času, při psaní knihy *Borrowed*

Knowledge přiznává, že původní „revoluční nadšení“ už nesdílí (Kellert 2008, 12).

Jak nám tyto skutečnosti pomohou při vyhodnocování Kořenského hypotézy o pohlcování prostoru bez řádu novými podobami řádu? Jako u většiny hypotéz, zvláště při takové míře obecnosti, nacházíme jak podklady k potvrzení, tak doklady k vyvrácení. Nebudeme přitom rozhodovat, ale ponecháme na čtenáři, aby se zahloubal do dalších zdrojů a třeba s odstupem let se pokusil o nové, třeba více přesvědčivé, zhodnocení. Uvedeme si hlavní podpůrné i protichůdné poznatky.

Pro podporu Kořenského hypotézy svědčí poznatky z přírodních věd. Teorie dynamických systémů, jak už jsme uvedli, skutečně našla případy chaotického chování systémů, které jsou řízeny (často jednoduchými) deterministickými pravidly. Poznatky zásadní pro oblast přesahující z čisté matematiky do fyziky, chemie, ale i ekologie, meteorologie a řady dalších přírodních věd. Řada anomálií přírodních věd – typicky například jevy v oblasti nerovnovážné termodynamiky – byla skrze rozvoj teorie dynamických systémů a novou konceptualizaci chaosu vysvětlena.

Současně s tím je opět třeba připomenout, že nová vysvětlení (například omezení předpovědi počasí, popisu turbulentního chování kapalin ad.) nenegovala vysvětlení dynamických jevů známých z dřívějších. Nezrodila se nová věda, ale uvnitř existující vědy vyrašily inovace, často živě rozvojem technických prostředků (měřicí přístroje, počítače ad.), které umožnily proměnit některé koncepty, aniž by rozbily celou strukturu existujících teorií. Můžeme tedy mluvit spolu s Peterem Smithem o kontinuitě poznání dynamických systémů (opět srov. Smith 1998). Omezení, která byla identifikována s ohledem na prediktivní možnosti výzkumníků, jsou klasifikována jako metodologická, nikoliv ontologická. Stephen Kellert přišel s přílehlavým konceptem transcendentálních limitací (tedy takových, které souvisí s nepřekročitelností našich perceptivních a kognitivních schopností, podrobněji v Kellert 1993, 42) našeho poznání dynamických systémů.

V rozporu s Kořenského hypotézou jsou ovšem zjištěny, že nová konceptualizace řádu nezasáhla vědu jako celek a nepotvrdila se ani směla víze, že se teorie dynamických systémů prosadí v sociálních a humanitních vědách. O limitacích pro tuto oblast se, jak už jsme zmínili, rozepsal Stephen Kellert (2008). Ukázal, že opravdové konceptuální výpůjčky z teorie dynamických systémů pro potřeby humanitních věd jsou spíše výjimkou. Řada příkladů použití termínů „teorie chaosu“ je tak spíše dokladem vzniku vědeckých metafor.

A z praktického hlediska, když se podíváme na širší spektra vědních přístupů v humanitách, když si všimneme řady cross-disciplín, transdisciplín a postdisciplín, které se od 90. let vyrojily živě předchozí postmoderní liberalizací, spíše se nám může zdát, že v humanitních vědách zvítězil Feyerabendův metodologický anarchismus, chaos v metodě – anything goes. Humanitní bádání často není živě silou metody, tíhnutím k metodologické hypotéze typu Kořenského, ale čistě komunitním životem

badatelů, soustředěným v akademických institucích kolem publikačních platform.

Kořenský toto samozřejmě tušil v letech 90. a byl toho svědkem v prvních desetiletích nového století. Jakkoliv byl tolerantní k zapáleným badatelům, kteří přijímali postmoderní východiska – a povzbuzoval je, aby byli derridovštější než Derrida – ve svých odborných statích se vůči „postmodernímu chaosu“ důrazně ohrazoval. Například zde, v textu z roku 2008, který propůjčil název celé souborné knize *Proměny myšlení o řeči na rozhraní tisíciletí* (Kořenský 2008, 15-20):

„(...) nesmírně významnou metodologickou stimulací se jeví podněty ze strany teoretické fyziky a fyzikální chemie s explicitní „sebekritickou“ metodologickou reflexí, která po mém soudu vrcholila „prigoginovskou skepsí“. Fyzika a vůbec přírodní vědy ve svém sebekritickém metodologickém směřování k teoriím deterministického chaosu jako výsledku kritiky newtonovských axiómat, domnívám se, na půdě racionalismu řeší řadu kritických připomínek ne-racionálního postmodernismu a představují tak perspektivní východisko pro racionalitu nového typu.“ (Kořenský 2014 [2008], 65-66)

Racionalita nového typu, domnívám se, nebyla Janem Kořenským nahlížena jako něco, co se bude disciplínu od disciplíny lišit, právě naopak, racionalita nového typu měla ukončit ne-racionální vzednutí postmoderny. Minimálně z tohoto hlediska tedy Kořenský ještě v roce 2008 (respektive 2014) věří v platnost své hypotézy o pohlcování prostorů chaosu novým řádem, prostředky racionality nového typu, nevyjímaje humanitu.

Nicméně, nad novým typem racionality nemusíme přemýšlet jen takto v nejvyšší obecnosti, s odvoláním na dobově specifickou filosofickou polemiku o postmodernismu (hledání transversálního rozumu například). Můžeme nad ním přemýšlet i ryze prakticky, což Kořenský také anticipoval a institucionálně pro humanitní bádání i umožnil. Poskytnul impetus pro proměnu nazírání na humanitní vědy, především lingvistiku, a to konkrétně na olomoucké Filozofické fakultě. Řeč je opět o Katedře obecné lingvistiky a o jejích výzkumných cílech a badatelských výsledcích, které překračují hranice oborů a přirozeně se pohybují mezi přírodními a humanitními vědami.

V tomto směru ti z nás, koho texty Jana Kořenského zasáhly, kdo jsme se s ním nacházeli v komunikačním procesu, neseme v sobě zárodky (snad) tohoto nového typu racionality. Racionality, která opouští strnulé duality a nahrazuje je jednotou interdependence, v níž vždy nechá střídat promluvit všechny zúčastněné.

Krystal a plamen, dva tvary dokonalé krásy, od nichž nemůžeme odtrhnout oči, dva způsoby růstu v čase, spotřebování okolní hmoty, dva morální symboly, dvě omezení, dvě kategorie klasifikace faktů a idejí a stylů a pocitů. Před chvílí jsem upozornil na „stranu krystalu“ v literatuře našeho století, ale myslím, že podobný seznam by se mohl vytvořit i pro „stranu plamene“. Považoval jsem se vždy za přívržence krystalů, ale stránka, kterou jsem citoval, mne učí nezapomínat na hodnotu, již má plamen jako způsob bytí, jako forma

existence. Chtěl bych, aby ti, kteří se považují za stoupence plamene, neztratili ze zřetele tichou a obtížnou lekci krystalů.

Italo Calvino, *Americké přednášky, Přesnost* (1988, česky 1999, 104, překlad M. M. Jilský)

Funding: Tento článek vznikl za podpory projektu Critical Digital Humanities v teorii a praxi IGA_FF_2024_029.

LITERATURA

- Altmann, G., 1978. Towards a theory of language. In Gabriel Altmann (Ed.), *Glottometrika*, (1), 1-25. Bochum: Brockmeyer.
- Beaugrande, R. de, 1994. Function and Form in Language Theory and research: The Tide is Turning. *Functions of Language*, 1(2), 163-200.
- Deleuze, G., Guattari, F., 2001. *Co je filosofie?* Praha: Oikumené.
- Dolník, J. (Ed.), 2005. *Jazyk a komunikácia v súvislostiach*. Bratislava: Univerzita Komenského.
- Gleick, J., 1996 *Chaos: vznik nové vědy*. Brno: Ando Publishing.
- Jaklová, A. (Eds.), 2008 *Člověk – jazyk – text*. České Budějovice: Jihočeská univerzita.
- Kellert, S., 1993. *In the Wake of Chaos*. Chicago: University of Chicago Press.
- Kellert, S., 2008. *Borrowed Knowledge*. Chicago: University of Chicago Press.
- Köhler, R., 1986. *Zur linguistischen Synergetik: Struktur und Dynamik der Lexik*. Bochum: Brockmeyer.
- Köhler, R., 2005. Synergetic Linguistics. In Köhler, R., Altmann, G. & Piotrowski, R. G. (Eds.), *Quantitative Linguistics: An International Handbook*, Berlin: Walter de Gruyter, s. 760-774.
- Köhler, R., 2012. *Quantitative Syntax Analysis*. Berlin: De Gruyter Mouton.
- Kořenský, J., 1997. Kam se vlna obrací aneb nikoli anti-Beaugrande. *Slovo a slovesnost*, (58), 165-173.
- Kořenský, J., 1999. Chaos řeči a řád jazyka? In Nosek, J. (Ed.) *Chaos, věda a filosofie*. Praha: Filosofia.
- Kořenský, J., 2003. Procesuální gramatika v kontextu současných tendencí lingvistického myšlení. *Slovo a slovesnost*, (64), 1-7.
- Kořenský, J., 2004. *Člověk – řeč – poznání*. Olomouc: VUP.
- Kořenský, J., 2005. Od deskripce k explanaci v procesuálním modelování řeči. In Dolník, J. (Ed.) *Jazyk a komunikácia v súvislostiach*. Bratislava: Univerzita Komenského, 5-9.
- Kořenský, J., 2014. *Proměny myšlení o řeči na rozhraní tisíciletí*. Olomouc: VUP.
- Nosek, J. (Ed.), *Chaos, věda a filosofie*. Praha: Filosofia.
- Smith, P., 1998. *Explaining Chaos*. Cambridge: Cambridge University Press.